

QORAQALPOQ OPERA SAN'ATINING RIVOJLANISH TENDENCIYALARI

Kutekeev Roza Artikovna

*O'zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filialining
"Umumkasbiy va ijtimoiy fanlar" kafedrası dotsenti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyo, o'zbek va qoraqalpog opera namoyondalari, ularning yaratuvchilari haqida so'z bo'lib, bu san'at turining XXI asrda yurtimizda yana ham taraqqiy etishi sabablari to'la-to'kis bayon etilgan. Qoraqalpog'istonda opera san'atining dastlabki vakillari, operani sahnalashtirishda uchralgan qiyinchiliklar va yechimlar haqida ma'lumotlar berilgan. Jahon musiqa tarixida, operaning janr sifatida shakllanishi va rivojlanishi, O'zbekistonga qay tarixa kirib kelganligi, Qoraqalpog'istondagi dastlabki opera san'ati namoyondalari haqida yozilgan.

Kalt so'zlar: Opera, san'at, teatr, musiqali drama, solist, rejissor, kompozitor, janr v.h.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ КАРАКАЛПАКСКОГО ОПЕРНОГО ИСКУССТВА

Аннотация: В данной статье рассказывается о мировых, узбекских и каракалпакских операх, их создателях, а также подробно объясняются причины дальнейшего развития этого вида искусства в нашей стране в XXI веке. Приводятся сведения о первых представителях оперного искусства в Каракалпакстане, трудностях и решениях, возникших при постановке оперы. В истории мировой музыки написано о становлении и развитии оперы как жанра, истории ее внедрения в Узбекистане, ранних этапах оперного искусства в Каракалпакстане.

Ключевые слова: Опера, искусство, театр, музыкальная драма, солист, режиссер, композитор, жанр и т.д.

DEVELOPMENT TRENDS OF KARAKALPAK OPERA ART

Annotation: This article talks about the world, Uzbek and Karakalpak operas, their creators, and the reasons for the further development of this art form in our country in the 21st century are fully explained. Information about the first representatives of the opera art in Karakalpakstan, the difficulties and solutions encountered in staging the opera is given. In the history of world music, it is written about the formation and development of opera as a genre, the history of its introduction to Uzbekistan, and the early stages of opera art in Karakalpakstan.

Keywords: Opera, art, theater, musical drama, soloist, director, composer, genre v.h.

KIRISH

San‘at olamida o‘zining be‘qiyosligi bilan ajralib turuvchi bir san‘at turi borki, u ham bo‘lsa opera san‘atidir. Jahon teatrlarida opera san‘atiga bo‘lgan qiziqishning ortib borishi oqibatida, ushbu janr ishtirokchilari sanalgan opera xonandalari ham kundan-kunga ortib bormoqda. Jahonda opera san‘atining tamal tojini qo‘ygan shaxslar Italiyada Dante Aligeri, Mikelandjelo Buonarroti va Benvenuto Kellinilar, Fransiyada Jan-Batist Lyulli, Angliyada Ditrix Bukstexude bo‘lsa Germaniyada bu ishlarni Reynxard Kayzerlar davom ettirib, ushbu san‘atning taraqqiy etishida jahon musiqasi tarixida katta iz qoldirdi.

ADABIYOTLAR TAHLIL VA METODOLOGIYA.

Mavzu doirasida R.Tursunova, G.Tursunovalarning “Jahon musiqa tarixi” o‘quv qo‘llanmasi, N.Muhammeddinovning T.Xojanazarovga bag‘ishlangan 60 yillik yubileyiga bergan intervyusidagi nutqi va Lex.uz saytidan foydalanildi, shuningdek, tadqiqot jarayonida asosan Berdaq nomidagi qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatrining rivojlanishida opera san‘atining tutgan o‘rnini aniqlash yuzasidan tahliliy-amaliy ishlar amalga oshirildi, xususan, teatr repertuari ko‘zdan kechirildi, spektakllar ushbu maqola yuzasidan tahlil qilindi, milliy opera san‘atiga oid materiallar muhokama qilindi va opera san‘atining rivojlanishida qaysi turdagi spektakllar turtki bo‘lganligi tadqiqotning ilmiy yangiligi bo‘ldi.

MUHOKAMA

Opera san‘ati yurtimizda mustaqillikgacha qanday rivojlangan, bugungi kunda qanday rivojlangan, ayniqsa, Berdaq nomidagi qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatri rivojlanishida opera san‘atining tutgan o‘rni qay tarzda bo‘ldi, operaning Qoraqalpog‘iston Respublikasida rivojlanishida, qanday omillarni sanab o‘tish maqsadga muvofiq bo‘ladi, aynan shlarni tahlil qilib chiqamiz, XIX asrning ikkinchi yarmidan bugingacha teatr repertuariga nazar solinsa, asosan, musiqali drama spektakllarining ko‘p sahnalashtirilishi, teatrdan sahnalashtirilgan spektakllarni janr hisobidan olib qaralganida, bu yo‘sinda faqatgina dramatik spektakllargina musiqali drama asarlari bilan bahslashga olgan, buni quyidagicha ko‘rishimiz mumkin:

Spektakllar klassifikatori

Musiqali drama spektakllari
Dramatik spektakllar
Inssenirovkaviy spektakllar
Opera spektakllari
Balet spektakllari

Foizlar hisobida

Jami ulushning 38,4 %
Ja‘mi ulushning 37 %
16,3 %
4,6 %
3,7 %

Bundan ko‘rinib turibdiki, opera janrining rivojlanishida asosan, musiqali drama spektakllarining ulushi katta bo‘lganligiga amin bo‘lamiz.

Inson borkiy uning tashvish va qayg‘ulariga, dardiga malham bo‘la olgan tur, san‘at olamining ajralmas qismiga aylangan opera san‘ati hisoblanadi. Yuqorida ta‘kidlab o‘tilganidek bu san‘at Italiya sahnalarida paydo bo‘lib, bugungi kunda ko‘plab rivojlangan davlatlarda opera teatrlari mavjud.

Opera Italiyada dunyoga keldi. XVII asrga kelib, Italiya Ispaniya va Avstriyaning siyosiy qaramligidan iztirob chekib, parchalangan davlatga aylangan. Shunga qaramay, opera san‘ati o‘zida jo‘shqin hayotbaxsh kuchni mujassam etgan Appenin orolida boshqalarga nisbatan erta gullagan Renessans davri Florensiya shahrida dunyoga keldi [1; 25].

Mazkur san‘at turi davlatimizda mustaqillikgacha anchayin rivojlangan san‘at turlaridan biri hisoblanadi. O‘zbek operasi deganimizda albatta Muxtar Ashrafiyni yod olmasdan ilojimiz yo‘q, sababi 1939-yil 11 iyunda tashkil etilgan O‘zbek musiqali teatri (hozirgi Alisher Navoiy nomidagi akademik katta teatri) da S.Vasilenko va M.Ashrafiy musiqasi, K.Yashin librettosi «Bo‘ron» operasining birinchi premyerasi bo‘lib o‘tadi. Opera teatrshunos olimlar va tomoshabinlar tomonidan muvaffaqiyat qozona oldi. Ungacha ham teatrdagi chet el operalari va musiqali spektakllari sahnalashtirilgan, lekin Muxtar Ashrafiyning «Bo‘ron» operasi, teatrning faoliyatida rivojlanish va taraqqiy etishga turtki bo‘ldi.

Teatrlarning repertuaridan kelib chiqib shunga amin bo‘lamiz, har qaysi davlatning opera teatrlarining shakllanishi va rivojlanishida dastavval sahnalashtirilgan musiqali drama spektakllari asos bo‘lgan.

Birinchi operalar “drama per musica” deb nomlanib, “musiqali drama” degan tushunchani anglatgan. XVI asrda Djovanni Bardi (o‘z davrining taniqli san‘at homiylaridan biri) o‘z atrofida “Florentina kamerata” nomi bilan tarixda nomi muhrlangan jamoani tashkil etadi [2; 26-bet].

Berdaq nomidagi qoraqalpoq davlat akademi musiqali teatri ham o‘zining ko‘p janrlik xususiyati bilan boshqa teatlardan ajralib turadi. Bu teatr 1926-yil 8-noyabr sanasida «Tong nuri» truppasi nomi bilan o‘zining dastlabki pardalarini Q.Auyezovning «Tilek jolinda» dramasi bilan ochib, faoliyatini boshlagan bo‘lsa, 1930-yilda truppga «Davlat teatri» maqomi berilib, endilikda Qoraqalpoq davlat teatri deb yuritila boshlandi. A.Utepov birinchi rejissor bo‘lgan bo‘lsa, T.Allanazarov, Y.Sharipovlar uning davomchilari bo‘ldi. 1936-yilga kelib, teatrdagi qoraqalpoq musiqali spektakli S.Majitovning qalamiga mansub bo‘lgan, Y.Sharipov tomonidan sahnalashtirilgan «Bag‘dagul» musiqali dramasi bo‘ldi.

1939-yilda ko‘plab qoraqalpoq yoshlarining GITISni bitirib kelishi natijasida teatrdagi professional kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj ortdi. Professional kadrlar bilan sug‘orilgan teatrga davlat maxsus qarori asosida «Musiqali komediya teatri» maqomi berilib, teatr endilikda K.S.Stanislavskiy nomidagi qoraqalpoq davlat musiqali komediya teatri deb yuritila boshlandi. Albatta, bunday qarorga kelishi to‘g‘ri bo‘lgan, sababi teatrning imkoniyatlari davlat tomonida qolaversa teatrshunos olimlar tomonidan ham yuqori baholangan.

Teatr mustaqillik yillarigacha o‘zining birinchi operasini sahnalashtirishga erishdi, birinchi opera bo‘lganligi bois, juda ko‘p savollar ochiq qolgan edi, Ajiniyazni kim o‘ynaydi-yu, Xonzodani kim o‘ynaydi?. Operaga tayyorgarlik ishlari avj olgan paytlari operaning bir kartinasini sahnalashtirish fikri paydo bo‘ldi. Qoraqalpog‘istonning ellik yillik yubileyiga bag‘ishlab 1974-yilda N.Muhammeddinov musiqasi, I.Yusupov librettosi «Ajiniyaz» operasining faqatgina Xonzoda obrazi paydo bo‘lguncha oraliqdagi kartina sahnalashtirilgan.

Operaning to‘liq variantini sahnalashtirishga Xonzoda rolini ijro etuvchi solist bo‘lmaganligi sababli, operaning to‘liq varianti 1987-yilda Rejissorlar O.Uzakov tomonidan to‘liq nusxasi sahnalashtirildi. Dirijyorlar G‘.Tolegenov va Q.Zaretdinovlar bo‘ldi.

Operada bosh rolni Qoraqalpog‘istonga xizmat ko‘rsatgan artist T.Xojanazarov ijro etgan bo‘lsa, Xonzoda obrazini O‘zbekiston, Qoraqalpog‘iston va Qozig‘istonda xizmat ko‘rsatgan artistka R.Qutekeevalar ijro etib, qoraqalpoq san‘atida birinchi Ajiniyaz, birinchi Xanzodalar bo‘lish baxtiga muyassar bo‘lishdi. Bu obrazlar, albatta, ularning ovoz diapazonidan, o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqib berilgan. Bu haqida operaning avtori N.Muhammeddinov bunday deydi: «Operani sahnalashtirishda xonzoda obrazining yo‘qligi bizni qiynagan edi, 1986-yilda o‘qishini tugatib teatrga kelgan yangi xodimlar R.Qutekeeva va M.Sapayevalar operaning to‘liq nusxasini sahnalashtirish imkoniyatini yaratdi»

2013-yil teatr ikkinchi operaga yuzlana boshladi, bu safar Q.Zaretdinov musiqasi, I.Yusupovning «Tumaris» librettosiga murojat qilishdi. Operani rejissorlar Q.Abdreymov va J.Sultabayevlar sahnalashtirdi. Tumaris obrazini uch kishi ijro qilib chiqdi, ular, O‘zbekiston, Qoraqalpog‘iston va Qozig‘istonda xizmat ko‘rsatgan artistka R.Qutekeeva, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘istonda xizmat ko‘rsatgan artist M.Sapayeva va O‘zbekiston va Qoraqalpog‘istonda xizmat ko‘rsatgan artist E.Aytniyazovalar bo‘lishdi. Operaning repititsiya jarayonini kuzatar ekanmiz, bosh qahramon obrazini ijro etishda bir muncha qiyinchiliklarga duch kelindi. Bejizga Tumaris obraziga bugingi kundagi qoraqalpoq operasida iz qoldirishga erishgan san‘atkorlar tanlanmadi. Operada bosh qahramon obrazini yoritishda aktyorlik mahorati ham katta rol o‘ynashini bilamiz. Ham obraz yaratish, ham opera kuylash teatr aktyoridan anchagina kuch va energiyani talab qiladi, shunday bo‘lsada bu ishni aktrissalar mahorat bilan ijro etib chiqtilar.

Teatrning ichki imkoniyatlari, qariyb bir asrga yaqin mehnat faoliyatlarini, yanada teatrining ko‘p janrlilik xususiyatlari hisobga olinib, 2017-yilda teatrda «Akademik» maqomi berildi. Endilikda teatr Berdaq nomidagi qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatri deb faoliyat ko‘rsatib kelmoqda.

2019-yil teatrimiz opera janriga uchinchi bor murojat qilishga ahd qilishdi, endi N.Muhammeddinov musiqasi, G.Matyakubovanning «Gulayim» librettosi, rejissorlar B.Baymurzayev va M.Usenovlar tomonidan sahnalashtirildi.

XULOSA

Yurtimizda opera san‘atkorlari rivojida O‘zbekiston davlat Konservatoriyasi va uning Nukus filiali ham katta ahamiyat kasb qilmoqda, xususan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Qoraqalpog‘iston Respublikasiga amaliy tashrifi chog‘ida O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filialini tashkil etish to‘g‘risidagi topshirig‘iga binoan, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 5-apreldagi 186-sonli qaroriga muvofiq O‘zbekiston davlat konservatoriyasining Nukus filiali tashkil etildi.

Ushbu dargohning tashkil etilishi, qoraqalpoq san’at ahlida quvonch paydo etdi. Endilikda san’atimizda opera sahnalashtiriladigan bo‘lsa tayyor, yetuk kadrlar bilan teatrimiz imkoniyatlari kengayishi turgan gap.

O‘zbekiston davlat Konservatoriyasi Nukus filialida bugingi kunda akademik vokal yo‘nalishida Qoraqalpog‘istonga xizmat ko‘rsatgan artist, dotsent T.Xojanazarov, O‘zbekiston, Qoraqalpog‘iston va Qozig‘istonda xizmat ko‘rsatgan artistka, dotsent R.Qutekeeva, Qoraqalpog‘iston Respublikasiga mehnati singan san’at arbobi, professor A.Kalliev va yosh mutaxassis B.Jaqsimuratovalar faoliyat ko‘rsatib kelishmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Tursunova R., Tursunova G.: “Jahon musiqa tarixi” o‘quv qo‘llanma. T-2017., 25-26-bet;
2. N.Muhammeddinovning T.Xojanazarovga bag‘ishlangan 60 yillik yubileyiga bergan intervyusidagi nutqi;
3. Lex.uz
4. Мамутов П. А. Обеспечение профессиональными кадрами каракалпакского государственного театра //Проблемы современной науки и образования. – 2023. – №. 3 (181). – С. 104-111.
5. Pirnazarov S. M., Mamutov P. A. History And Development Of Karakalpak National Ethnogenesis //Eurasian Scientific Herald. – 2022. – T. 7. – С. 193-195.
6. Pirnazarov S. M. Qaraqalpaq teatrini' professionalliqqa o'tiwinde da'slepki adimlar (1930-1939). Ilim hám jámiyet. 62-64-bet.
7. Pirnazarov S. M. A PERIOD OF FORMATION OF THE KARAKALPAK THEATRE (1922-1930). Science and Education in Karakalpakstan. 93-94-bet.